

Retorika u Hobbesovoj znanosti o politici

Kogoj, Matea

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:313223>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-25**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

Matea Kogoj

RETORIKA U HOBBESOVOJ ZNANOSTI O POLITICI

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2023.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

RETORIKA U HOBBEHOVOJ ZNANOSTI O POLITICI

DIPLOMSKI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Luka Ribarević

Studentica: Matea Kogoj

Zagreb
rujan, 2023.

Izjavljujem da sam diplomski rad Retorika u Hobbesovoj znanosti o politici, koji sam predala na ocjenu mentoru izv. prof. dr. sc. Luki Ribareviću, napisala samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekla ECTS-bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivala etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkog kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Matea Kogoj

Sadržaj

UVOD	1
HUMANISTIČKO POIMANJE RETORIKE.....	4
ZNANOST O POLITICI.....	8
Retorika u <i>The Elements of Law</i>	8
Retorika u <i>De Cive</i>	14
Retorika u <i>Levijatanu</i>	18
ZAKLJUČAK.....	27
LITERATURA	30
SAŽETAK.....	32
SUMMARY.....	33

UVOD

Thomas Hobbes smatra se jednim od utemeljitelja moderne političke filozofije. Rođen je 5. travnja 1588. godine u blizini Malmesburyja u sjevernom Wiltshireu, kao sin opskurnog, slabo obrazovanog seoskog svećenika (Malcolm, 2006: 14). Unatoč problemima koji su pratili njegova oca, a koji je naposljetku bio ekskomuniciran iz zajednice i primoran napustiti vlastitu obitelj, Hobbesovo obrazovanje nije patilo. Zahvaljujući financiranju jednog od stričeva, kao dječak poslan je u gimnaziju gdje je učio grčki i latinski, iskazujući izniman talent za humanističke znanosti, a potom i na Oxford, gdje je diplomirao 1608. u dobi od 20 godina. Hobbesove izvanredne jezične vještine bile su prepoznate od strane njegova ravnatelja na Oxfordu koji ga je po završetku studija predložio za službu u obitelj Cavendish. Hobbes, koji se inicijalno zaposlio kao učitelj najstarijem sinu Williama Cavendisha, grofa od Devonshira, ubrzo postaje savjetnik i tajnik čitave obitelji te u njihovom kućanstvu, uz manju pauzu, živi i radi do 1640. godine, odnosno do svog odlaska u egzil u Francusku. S obitelji Cavendish ostaje u bliskoj vezi do kraja svog života te u njihovom kućanstvu i službi naposljetku i umire 4. prosinca 1679., u 91. godini života (Tuck u: Hobbes, 1998: 10).

Hobbesov rani istraživački interes ponajviše se isticao u humanističkim znanostima – povijesti, književnosti te proučavanju i praksi retorike (Tuck u: Hobbes, 1998:10), a njegov ulazak u politički svijet i postupno formiranje njegova političkog mišljenja nesumnjivo je uvelike bilo pod utjecajem djelovanja njegova poslodavca, Williama Cavendisha. Iako Cavendish nije bio istaknuti političar, bio je član parlamenta 1614. i 1621. godine, a Hobbes je bez sumnje pratio rasprave kojima je Cavendish prisustvovao (Malcolm, 2006: 19). Nakon smrti grofa Cavendisha, Hobbes se nakratko zaposlio kao učitelj u obitelji sir Gervasea Cliftona, te je tijekom 1629. i 1630. godine putovao Francuskom i Švicarskom kao pratnja njegovom sinu. Ovo putovanje je značajno, kako ističe Hobbesov biograf John Aubrey, zbog navodnog Hobbesova prvog susreta s Euklidovim *Elementima* koji su Hobbesa fascinirali „ne toliko zbog teorema, koliko zbog metode zaključivanja“ (Malcolm, 2006: 21), a koji su po mnogim tumačima prekretnica u njegovom razmišljanju i stvaralaštvu, upravo zbog otkrivanja deduktivne metode koja je u njima izložena¹. Hobbes je, naime, smatrao da se primjena te

¹ Objašnjenje koje stoji iza ove teze je poznata anegdota iz Aubreyeve kratke biografije o Hobbesu koja govori o trenutku u kojem se Hobbes, tijekom putovanja po Europi, u 40. godini života, po prvi put susreo s Euklidovim *Elementima*. Po prvom čitanju Euklidovih teorema, Hobbes je navodno bio skeptičan, no daljnje iščitavanje priloženih demonstracija i Euklidovo postupno vođenje ka sljedećim propozicijama, navelo ga je na prihvaćanje iskazanih zaključaka (Evrigenis, 2014: 9). Hobbes je navodno upravo ovdje ostao impresioniran geometrijskom metodom, ne zbog očiglednosti istine, već zbog unutarnje koherentnosti sustava koja iskazanim dokazima

metode ne treba ograničiti na prirodne znanosti te da ju je jednako moguće primijeniti i u humanističkim znanostima.

Hobbesov život bio je „obilježen poremećajima koje je Engleska doživjela sredinom 17. stoljeća“ (Borot, 2006: 305). U kontekstu kulminacije engleskog građanskog rata, te Hobbesove izraženo rojalističke pozicije u političkom smislu, posve je razumno prihvatiti nužnost uspostavljanja nove političke znanosti kao prioritet u Hobbesovom filozofskom stvaralaštvu. Tijekom 40-ih i ranih 50-ih godina 17. stoljeća Hobbes je objavio čak tri velika djela u sklopu svoje građanske filozofije – *The Elements of Law* 1640., *De Cive* 1642., te *Levijatan* 1651. godine. Prema Quentinu Skinneru, temeljna svrha Hobbesovih rasprava o prirodi države bila je konstruirati *scientia civilis* ili građansku znanost, u okviru koje je proučavanje moralne i političke teorije trebalo pretvoriti u znanstvenu disciplinu (Skinner, 1996: 2). Hobbesov susret s Euklidom preobrazio je njegovu misao i otvorio mu oči za mogućnost znanstvenog pristupa politici, a čija se inovativnost temeljila na korištenju demonstrativnih i time uvjerljivih obrazloženja te na analizi prirode vrlina i političkih obveza koje proizlaze iz tih obrazloženja. Nazivajući svoje političko mišljenje znanošću, Hobbes cilja na njezin „snažno deduktivan karakter s pravom vrstom polazišta u jasnim definicijama“ (Sorell, 1990: 97-98). Hobbesov je stav da pravilno uređena znanosti podrazumijeva da definicije kao načela dolaze na prvo mjesto, a iz njih proizlazi znanje, odnosno istina – bez obzira na naše iskustvo, razum konstruira znanost baveći se prvenstveno definicijama (Sacksteder, 1984: 33).

Brojna tumačenja Hobbesovog političkog mišljenja u svoje središte stavljaju njegov euklidski trenutak. Ipak, autori zaista mnogobrojnih interpretacija i danas zauzimaju različita stajališta spram razloga, trajanja te, konačno, vjerodostojnosti Hobbesova zaokreta prema znanosti. Jedna skupina interpretata smatra kako je Hobbes bio izričiti antiaristotelovac te da je oduvijek gajio odbojnost prema autoritetu grčkih i rimskih škola, zbog čega mu je priklanjanje znanosti dalo nove argumente kao sredstva osporavanja njihovih učenja. Druga skupina autora smatra kako je Hobbes istinski vjerovao u mogućnost stvaranja građanske znanosti, a njezinu istinitost i ispravnost planirao demonstrirati novo-stečenim metodama. Novije interpretacije Hobbesovo političko stvaralaštvo i njegov intelektualni razvoj objašnjavaju kao niz zaokreta, u kojima se humanist Hobbes po otkrivanju Euklida i njegove metode suprotstavlja retorici te obraća znanosti (pri čemu stvara *Elements of Law* i *De Cive* utemeljene isključivo na razumu); kako bi

pribavlja svojevrstan osjećaj ispravnosti i istinitosti tvrdnje. Za Hobbesa se tako, čini se, potvrda teze i cjelokupno znanje snažno veže za snagu i jasnoću razumijevanja koja nam rasvjetljuje ispravnost znanstvenih istina (Silver, 2006: 332-333).

se konačno, čini se, pomirio sa spoznajom kako odvajanje elokvencije i razuma nije moguće (što je najjasnije vidljivo u *Levijatanu*) (Evrigenis, 2004: 5).

Koju god interpretaciju da odlučimo slijediti, činjenica jest da se Hobbes – istinski ili samo prividno – udaljio od svog formalnog obrazovanja te humanističke tradicije općenito. Ovakvo snažno odbacivanje humanističke tradicije, prema nekim autorima, posebno je vidljivo u njegovom napadu i osporavanju temeljnog obilježja humanizma – retorike (Remer, 1992: 9).

Priloženi rad za cilj ima prikazati Hobbesov stav spram retorike u odabranim djelima koja čine osovinu njegove znanosti o politici, a potom i pokušati detektirati retoričke prakse u samim Hobbesovim radovima. Pritom će se oslonac primarno tražiti u interpretacijama Quentina Skinnera, Ioannisa Evrigenisa i Davida Johnstona. Za početak je nužno pojasniti tradicijski okvir unutar kojega Hobbes djeluje te kojeg možebitno odbacuje. Potom slijedi kronološki strukturirana analiza statusa retorike u Hobbesovoj znanosti o politici, od *Elements of Law*, preko *De Cive*, do *Levijatana*.

HUMANISTIČKO POIMANJE RETORIKE

Pitanje uporabe retorike i stava spram nje u Hobbesovoj znanosti o politici relativno je sporno te se diskusije o tome vode među mnogim Hobbesovim interpretima. Jedna grupa tumača, poput Davida Johnstona i Miriam Reik, smatra kako Hobbes zaista nikada nije odstupio od svojih ranih humanističkih i renesansnih učenja utemeljenih na antičkim i klasičnim poimanjima važnosti retorike (Remer, 1992: 6). Ova grupa autora smatra Hobbesa retoričkim autorom, iako nekolicina inzistira na stavu da se na temelju takvog čitanja njegova djela ne treba nužno zaključiti da ono nema nikakvu znanstvenu dimenziju. Nasuprot ovakvim shvaćanjima stoji grupa autora, među kojima značajan utjecaj ima Quentin Skinner, a koji smatraju da je Hobbes svoju filozofsku karijeru doista započeo uronjen u tradiciju svojega vremena, no da je po otkrivanju geometrije u potpunosti napustio dominantne doktrine humanističkog i renesansnog perioda, te razvio vlastitu znanost o politici utemeljenu na definicijama koje proizlaze iz razuma, a koju eksplicitno iznosi u *The Elements of Law* i *De Cive*. Ipak, sukladno ovim autorima, taj snažan odmak relativno je kratkoga vijeka s obzirom na to da u *Levijatanu* Hobbes naglašava kompatibilnost znanosti i retorike, te se čak možda i pokušava vratiti, odnosno miriti s doktrinama svojega vremena, koje predvode učenja Cicerona, Kvintilijana i njihovih renesansnih učenika (Skinner, 1997: 37).

Interpretacije Hobbesova poimanja i uporabe retorike temelje se, između ostalog, i na različitim tumačenjima utjecaja dominantnih doktrina renesanse i humanizma. I dok autori poput Skinnera svoje analize temelje upravo na detektiranju elemenata koji su u formalnom smislu mogli utjecati na Hobbesa kao autora, posebice u vidu programa obrazovanja toga vremena, autori poput Evrigenisa odlučni su u odbacivanju kontekstualističkog pristupa zahtijevajući da se Hobbesovo stvaralaštvo shvaća „onakvim kakvo jest, a ne u kontekstu škola koje su ga okruživale“ (Evrigenis, 2014: 11), upozoravajući na pogrešnost analiza koje svoje teze temelje na Hobbesovoj pripadnosti renesansnom humanizmu ili bilo kojem drugom intelektualnom pristupu ili školi.

Pored ovakvih suprotstavljenih shvaćanja važnosti utjecaja koje je povijesni kontekst imao na autora, važno je imati na umu da postoje i različite definicije retorike u onome smislu u kojem se smatra da ju je Hobbes razumio. Skinner u *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes* opširno razlaže doktrinu retorike u okviru renesansne Engleske stavljajući pritom poseban naglasak na elizabetanski program obrazovanja, koji je u svom petodijelnom programu gramatike, retorike, poezije, povijesti i moralne filozofije umnogome nalikovao rimskoj viziji

studia humanitatis (Skinner, 1996: 21-23). Unatoč širim pretenzijama humanista, stvarna praksa elizabetanskih gimnazija fokusirala se na podučavanje latinskog jezika u dvostupanjskom procesu savladavanja dvaju jezičnih elemenata *studia humanitatis* – *ars grammatica* i *ars rhetorica* (Skinner, 1996: 28). Za podučavanje *ars rhetorica* uobičajeno se koristila *Rhetorica Ad Herennium*, koja razlikuje pet sposobnosti koje mora posjedovati svaki uspješan govornik. Prva je *inventio*, definirana kao „sposobnost da se otkriju razmišljanja, istinita ili plauzibilna, koja mogu poslužiti da se naš cilj prikaže mogućim“; druga je *dispositio*, odnosno sposobnost „uređivanja i raspodjele stvari koje smo otkrili na takav način da se pokaže kako se najbolje mogu pozicionirati“; sljedeća je *elocutio*, ili „primjena prikladnih misli i riječi za opisivanje stvari koje smo saznali“; četvrta je *memoria*, „sposobnost da čvrsto u umu zadržimo stvari koje smo otkrili, riječi kojima ih želimo izraziti i redosljed kojim želimo iznijeti svoje argumente“; te *pronuntiatio*, koja označava „regulaciju glasa, lica i gestikulacije umjerenim i elegantnim stilom“ (Skinner, 1996: 45-46). Važnost usvajanja ovih retoričkih sposobnosti usko se vezala uz pozitivnu sliku građanina sadržanu u rimskom poimanju onoga što je *bonus civis* ili *vir civilis*. Riječ je o čovjeku koji se pred sudovima zalaže za pravdu, raspravlja u vijećima i javnim skupštinama o javnim stvarima na način da se promiču korisne i časne politike (Skinner, 1996: 69), a koji treba imati dvije ključne osobine – „*ratio* kako bi saznao istinu i *eloquentia* kako bi natjerao slušatelje da je prihvate“ (Skinner, 1996: 83). Sukladno klasičnom učenju, upravo ovo su osobine koje su omogućile prvim zakonodavcima da uvjere ostatak stanovništva u prednosti i nužnost civiliziranog načina života, a iste kvalitete su se zadržale kao poželjne osobine koje građanski vođe moraju posjedovati prije svega. Zbog toga veliki i ključni dio *scientiae civilis* mora zauzimati umijeće elokvencije, a posebno oblik umješne rječitost koja je općenito poznata kao retorika, čija je funkcija i cilj uvjeravanje govorom (Skinner, 1996: 83-84). Skinner ističe da je znakovito da iz silabusa renesansnih gimnazija izostaje Aristotelova *Ars Rhetorica*, između ostaloga možda i zbog Aristotelova shvaćanja umijeća retorike koje se ne može tek sastojati od niza sredstava kojima se poboljšava elegancija i uvjerljivost govora, već se radi o svojevrsnom manipuliranju retoričkim oblikom silogizma, takozvanim *entimemom*, čije premise osim pružanja dokaza, za cilj imaju i pobuđivanje emocija (Skinner, 1996: 36). Unatoč Aristotelovu izostanku iz službenog silabusa, poznato je kako je Hobbes bio vrsni poznavatelj njegova djela i, štoviše autor prvog sažetka

Aristotelove *Retorike* na engleskom jeziku, objavljenog pod naslovom *A Briefe of the Art of Rhetorique* 1637. godine.²

U kontekstu razmatranja humanističkih učenja i njihovih mogućih utjecaja na Hobbesovo razumijevanje retorike, Evrigenis na temelju svoje teze o svojevrsnoj individualnosti Hobbesa u smislu njegovih interesa i stvaralaštva, retoriku razumije onako kako smatra da bi je i sam Hobbes razumio – kao „sposobnost pomoću koje razumijemo što će nam poslužiti, u vezi s bilo kojim predmetom, da zadobijemo povjerenje slušatelja” (Evrigenis, 2014: 9). Ovako definirana retorika, iako može uključivati i neke od tehnika koje Skinner navodi, svakako je šire shvaćena i ni na koji način nije ograničena isključivo na jezične tehnike s obzirom na to da podrazumijeva i saznanja o dojmu koji se stvara kod slušatelja pri njezinoj uporabi. Evrigenis podsjeća na izuzetno pejorativan karakter označavanja nečega kao retoričkog jer se time signalizira „neodobravanje nečijih stavova i namjera, u pokušaju da se delegitimira njihov autoritet i poruka“ (Evrigenis, 2014: 8). Praksa osporavanja govornikova autoriteta optužbama za sebičan, neiskren i manipulativan jezik, kako kaže autor, nije bila ništa manje aktualna u Hobbesovo doba nego što je to danas (Evrigenis, 2014: 8).

Evrigenis smatra da su Hobbesova ranija djela jednako retorička kao i *Levijatan*, unatoč tome što je Hobbesov pristup u *The Elements of Law* i *De Cive* umnogome drugačiji od onoga koji je odabrao u *Levijatanu* (Evrigenis, 2014: 9). Kako bismo rasvijetlili ovu tezu možemo se poslužiti analizom Williama Sackstедера, koji na primjeru Hobbesove *Art of Rhetoric* upozorava na retoričku os koja povezuje govornika i slušatelja, ali i pisca i čitatelja. U skladu s tim, svaki govor i pisanje, čak i kada se radi o znanstvenim demonstracijama, podložni su bilo kojoj retoričkoj figuri koja može pružiti elemente koji nedostaju u analitičkoj fazi argumentacije, s obzirom na to da „upravo retoričkim sredstvima potičemo usvajanje ponuđenih definicija, ili predstavljamo primjer onoga što nije podložno kauzalnoj definiciji, ili istražujemo neuočljive uzroke, ili pozivamo na samoispitivanje. U tom smislu čak i znanstveno pisanje povremeno iskorištava retorička sredstva“ (Sacksteder, 1984: 42-43).

Prema Don Paul Abbotu, retorika za Hobbesa nije samo otkrivanje mogućih sredstava za uvjeravanje, već je i sam čin uvjeravanja. Prevodeći Aristotelovu *Retoriku*, Hobbes iznosi

² *A Briefe of the Art of Rhetorique* iz 1637. godine Hobbesova je pojednostavljena, skraćena verzija Aristotelove *Retorike*, koju je Hobbes inicijalno preveo na latinski i kao učitelj citirao mladom Williamu Cavendishu za vježbu. Hobbesov biograf Aubrey ističe kako je Hobbes imao podvojena stajališta prema Aristotelu, kojeg je nazivao najgorim učiteljem, političarem i etičarem koji je ikada postojao, no uvelike je poštovao njegovu *Retoriku* (Harwood, 1986: 2).

definiciju retorike i tumači je kao „sposobnost pomoću koje razumijemo što će nam poslužiti, u vezi s bilo kojim predmetom, da zadobijemo uvjerenje kod slušatelja“ (Abbot, 2014: 396), a koja svoj cilj i vrhunac ima u „pobjedi, koja se sastoji u stečenom uvjerenju [slušatelja]“ (Abbot, 2014: 397). Iako ova definicija ne stoji u Aristotelovu originalu, Hobbes retoriku tumači na taj način, te je u tom značenju nastavlja upotrebljavati i u svojim kasnijim djelima, istovremeno se rastajući od Aristotela i svoje pripadnosti humanističkoj tradiciji.

Unatoč podijeljenim mišljenjima, ono oko čega se gotovo svi autori koji se bave analizom Hobbesove misli slažu jest da njegova teorija nije nastala u službi isključivo znanstvenih dostignuća. Cilj je bio vlastitu filozofiju učiniti korisnom, te aktivno djelovati na promjeni političke situacija u *Commonwealthu* (Evrigenis, 2014: 18).

ZNANOST O POLITICI

Retorika u *The Elements of Law*

Rani dio Hobbesove znanstvene karijere kulminirao je stvaranjem dviju velikih rasprava o građanskoj filozofiji – *The Elements of Law* i *De Cive*. Hobbes dovršava *The Elements of Law* 9. svibnja 1640. godine, nešto manje od tjedan dana nakon što je Charles I. raspustio Kratki parlament (Skinner, 1996: 242). Iako su *The Elements of Law* tiskani tek desetak godina kasnije, poznato nam je kako je tekst uživao prilično veliku cirkulaciju među intelektualnom elitom Hobbesova doba, a sam Hobbes je bio izrazito zadovoljan vlastitom argumentacijom, o čemu svjedoči „Pismo posvete“ u kojem izjavljuje kako bi „bila neusporediva dobrobit za zajednicu, da svaki čovjek ima mišljenja koja se tiču zakona i politike, a koja su ovdje iznesena“ (Hobbes, 1928: 1), dok djelo predstavlja kao „pravi i jedini temelj takve znanosti“ (Hobbes, 1928: 1).

Hobbes nas uvodi u *The Elements of Law* tim tekstom u kojem odmah razlučuje dvije vrste učenja, matematičko i dogmatsko. Prvo je „slobodno od kontroverzi i rasprava, jer se isključivo sastoji u usporedbi tijela i kretanja; u kojem se pitanja istine i interesa ne suprotstavljaju jedno drugome. No u drugome [učenju] nema ničega što nije sporno, jer uspoređuje ljude i miješa se u njihovo pravo i dobit; u kojem koliko god da je razum protiv čovjeka, toliko će čovjek biti protiv razuma“ (Hobbes, 1928: 1). Iz ovakvih oprečnih učenja, Hobbes zaključuje, „svi koji su pisali o pravdi i politici općenito, napadaju jedni druge, i sebe, proturječjima“ (Hobbes, 1928: 1), istovremeno dajući prve znakove metode koja slijedi: „Kako bi se ova doktrina svela na pravila i nepogrešivost razuma, nema druge doli, prvo, postaviti takva načela kao temelje, koja nepovjerljiva strast ne može uzdrmati (...) A poslije na tome graditi istinu slučajeva prirodnog zakona (koji su do sada bili izgrađeni u zraku) postupno, sve dok cjelina na bude neosporiva.“ (Hobbes, 1928: 1).

U 5. poglavlju „O imenima, rasuđivanju i diskursu jezika“, Hobbes kao uzrok nastanka pogrešnih znanja detektira čovjekove strasti. Prema njemu, ljudske strasti, koje su izvor svih voljnih kretanja, predstavljaju kretanje jezika, odnosno početak govora koji nastaje zbog čovjekove želje da podijeli s drugima vlastita znanja, zamisli i strasti. Ipak, u procesu komuniciranja postoji izrazita moć običaja, koja se ogleda u tome da um sugerira prvu riječ, dok ostale slijede po ustaljenom obrascu: „*ratio* je, sada, ništa doli *oratio*, pri čemu običaj ima tako veliku moć da um predlaže samo prvu riječ, a ostale slijede po navici, a um ih ne slijedi“ (Hobbes, 1928: 15). Istovremeno, imena koja se koriste nisu uvijek stabilna; ljudi su podložni

paralogizmu i zabludama u rasuđivanju, zbog čega je za Hobbesa imperativ da se ispočetka promisli o temeljima znanja, što uključuje i sama osjetila (Hobbes, 1928: 15).

Hobbes nastavlja u narednom, 6. poglavlju: „postoje dvije vrste znanja, od kojih jedno nije ništa drugo nego osjet, ili izvorno znanje (...), i sjećanje istoga; drugo se naziva znanost ili znanje o istinitosti iskaza, i nazivima stvari, a proizlazi iz razuma“ (Hobbes, 1928: 15-16). Na tragu ove razdiobe, Hobbes daje definiciju znanosti i upute za pronalazak istinskog znanja na tragu geometrijske metode čime postavlja temelje za izgradnju autentične znanosti o politici koja je sposobna sa sigurnošću dokazati svoje zaključke. Znanost, odnosno znanje koje definira kao dokaz istine od početnih načela, nikada nije očigledno. Naprotiv, nužno je pažljivo pratiti korake, odnosno načela znanja kako bismo utvrdili i prepoznali istinitosti zaključaka. Prvi korak u otkrivanju znanja sastoji se od predodžbi, koje se potom u sljedećem koraku imenuju. Nakon imenovanja slijedi spajanje tih imena na način da daju istinite propozicije, te konačno spajanje propozicija u zaključke (Hobbes, 1928: 16).

U poglavlju 27. „O uzrocima pobune“ Hobbes izravno odliku elokventnosti i dobrog govorništva dovodi u vezu s uzrokovanjem nereda, izjavljujući kako oni koji pokreću pobune nužno imaju takvu kvalitetu moćnog govora koja druge ljude, odnosno one koji slušaju, navodi na pobunu (Hobbes, 1928: 99). Hobbes nastavlja kako postoji posebna vrsta znanja, „*sapientia*“ ili mudrost, koja omogućuje razumijevanje istinitih i očitih zaključaka o tome što je ispravno i dobro za čovjeka i društvo. Osoba koja razumije što doprinosi dobru i dobrom upravljanju ljudima smatra se mudrom osobom (iako to nije nužno osoba stručna u matematici ili drugim teorijskim znanostima). U nastavku tvrdi kako pobunjenike koji se često protive normama ili vlasti ne možemo nazivati mudrima s obzirom na to da njihova pobuna upravo proizlazi iz vlastitih (pogrešnih) vrijednosnih sudova o „ispravnom“ i „pogrešnom“, „dobrom“ i „lošem“, a koji su oblikovani prema vlastitim strastima ili mišljenjima autoriteta koje slijede (kao što su filozofi poput Aristotela, Cicerona i Seneke) (Hobbes, 1928: 99).

Konačno, Hobbes u *The Elements of Law* iznosi definiciju elokvencije i njezinu oštru kritiku koja se odnosi na elokventne govornike: „Elokvencija nije ništa drugo doli moć postizanja vjere u ono što govorimo; i u tu svrhu moramo imati pomoć strasti slušatelja“ (Hobbes, 1928: 100). Podučavanje istine dugotrajan je proces koji zahtjeva duge iskaze za koje je potrebna intenzivna pažnja, što nije primjereno očekivati od svih slušatelja. Upravo iskorištavajući te činjenice, oni koji ne traže istinu, već vjerovanje, manipuliraju vjerovanjima umanjujući dojam o dobru i zlu, te ispravnom i pogrešnom, kako im odgovara. Dobar govornik koji stimulira pobunu nije samo

stručnjak u govoru, već je sposoban manipulirati riječima kako bi se prilagodio strastima slušatelja. Ova vještina proizlazi iz iznimne sposobnosti kombiniranja strastvenih riječi i njihove usklađenosti sa strastima slušatelja, a u konačnici slušatelja može „uvjeriti da vjeruje, osjeća se pametnim i obmanutim kad zapravo ne osjeća ništa, te može izazvati bijes i ogorčenje bez stvarnog razloga, osim onog što proizlazi iz riječi i strasti govornika“ (Hobbes, 1928: 100).

Evidentno je kako je ambicija prvog dijela *The Elements of Law* raspravom o ljudskoj prirodi razmotriti osnove ljudske psihologije iz kojih će se izvesti kompatibilna teorija politike. Dva su temeljna zaključka koja proizlaze iz rasprave o ljudskoj prirodi. Prvi se odnosi na sklonost ljudskih bića da jedna prema drugima budu agresivna i napadačka, zbog čega dolazi do sukoba. Drugi se odnosi na elemente ljudske prirode koji se mogu iskoristiti za prevladavanje ove agresivnosti – strah od smrti koji je zajednička strast svim ljudima, te razum. Prohtjevi koje ljudi prirodno imaju čine ih nezasićenima, a zajednička sklonost prema taštini doprinosi kontinuiranoj i destruktivnoj agresivnosti. Strah od smrti za Hobbesa predstavlja učinkovit instrument kojim se može dokinuti takva agresivnost, posebice ako je taj strah navođen razumom oslobođenim od pogrešnih pretpostavki koje taština nastoji promovirati (Johnston, 1986: 29-31). Analizirajući osobnosti temeljnih gradbenih elemenata svake zajednice – ljudi, odnosno čovjeka, te spajanjem tih ispravnih, univerzalnih tvrdnji u veće mreže znanja, konstruira se znanost u čijem je središtu jezik.

Unatoč uvjerenju kako je racionalnost potpuno prirodna sposobnost čovjeka, Hobbes razumije kako je iracionalno ponašanje moguće „ne samo zbog mogućnosti pogreške u izvođenju dugog niza uzroka i posljedica, o razumijevanju kojeg ovisi oblikovanje volje, već prije svega zbog pogrešnih definicija od kojih se u izvođenju polazi i koje se u rasuđivanju rabe“ (Ribarević, 2008: 118-119). Zlouporebe jezika, često od strane retoričara koji su potaknuti osobnim ambicijama, iskrivljuju jezik te potiču na pobune (Johnston, 1986: 64-65), zato što je ljudsko djelovanje „bitno određeno njegovim razumijevanjem diskurzivnog konteksta u kojem djeluje“ (Ribarević, 2008: 118-119). Prema *The Elements of Law*, Johnston ističe, retorika je „najveći i najpodmukliji neprijatelj s kojim se razum mora boriti“ (Johnston, 1986: 56). Razlog tome nalazi se u njoj inherentnoj tendenciji da dovede u pitanje cjelokupnu osnovu suverene vlasti i političkog poretka. Retorika je nužan i dovoljan uvjet pobune koja će se dogoditi kad god oni koji su nezadovoljni zbog straha ili ambicije povjeruju u opravdanost neposlušnosti suverenu (Mathie, 1997: 3).

Države su izgrađene na pretpostavci da će ljudi djelovati racionalno kako bi sačuvali vlastite živote, a vlast njihova suverena svoju osnovu nalazi u želji da izbjegnu smrt. Uklanjanjem ove

želje ili sposobnosti racionalnog djelovanja da se ona osigura, gubi se cijeli temelj zajedničkog blagostanja, a sustav se raspada. Dakle, politički poredak direktno ovisi o jezičnom redu, jer samo održavanje jezičnog reda može osigurati da će članovi zajednice ostati svjesni vlastitog očuvanja te potrebe da ostanu strogo poslušni svome vladaru (Johnston, 1986: 64). Vođama pobune nedostaje mudrost shvaćena kao znanost o tome što je ispravno, a što pogrešno, jer imenuju ispravno i pogrešno na temelju vlastitih strasti (Mathie, 1997: 4). Suprotnost između razuma i retorike temeljna je tema *The Elements of Law*. Hobbes jasno daje do znanja koliko je nesklon i sumnjičav spram retoričkog umijeća, a posebice spram retoričke kulture renesansnog humanizma.

Skinner tvrdi kako ne bi bilo pretjerano reći da je jedna od glavnih svrha ovoga djela osporiti i preokrenuti središnja načela *ars rhetorica*. Hobbes ne samo da odbacuje temeljnu retoričku pretpostavku da svi forenzički i deliberativni argumenti moraju biti organizirani oko *inventio* i *elocutio*, već nastoji diskreditirati temeljni ideal utjelovljen u figuri *vir civilis*, a time i teoriju građanstva povezanu s klasičnim umijećem elokvencije (Skinner, 1996: 257). Istovremeno, Hobbes intenzivno kritizira način na koji se u humanističkoj *scientia civilis* stječe i prenosi znanje, prilagođavanjem argumenata i zaključaka građanske znanosti općeprihvaćenim uvjerenjima iskazanima uobičajenim govorom. Radi se o doktrini *loci communes* koja leži u središtu renesansnih ideja o izumu uvjerljivih argumenata, a s kojom se Hobbes direktno suočava u 5. poglavlju *The Elements of Law* kada govori o zavaravajućoj prirodi diskursa proizvedenog iz običaja i uobičajene uporabe govora. Također, u 13. poglavlju gdje upozorava na tendencije autora da preuzimaju općeprihvaćene maksime i načela, te u 8. poglavlju u kojem kritizira metode teoretičara elokvencije koji zahtijevaju da se uvjerenja izvode iz onoga u što se već donekle vjeruje, s obzirom na to da ishod takvih metoda ne može biti nikakva nova znanost, već kretanje unutar postojećih strasti i predrasuda (Skinner, 1996: 263-264). Prema Hobbesu, oni koji su prihvaćeni kao stručnjaci za moralnu i građansku znanost nisu ništa doli obični dogmatičari. Iako dogmatizam nije nužno nespojiv s istinom, jer se može dogoditi da takav diskurs formulira istine u obliku riječi koje su ispravno upotrijebljene i povezane, to se nikada ne može smatrati načinom stjecanja istinske znanosti ili znanja (Skinner, 1996: 266).

Premda Hobbes priznaje djelotvornost i snagu elokvencije kojom je zasigurno moguće probuditi osjećaje publike „pojačavanjem istine“ (Skinner, 1996: 269), s obzirom na to da je *scientia civilis* istinska znanost treba je tretirati kao takvu, bez dopunjavanja i pojačavanja njezinih argumenata tehnikama uvjeravanja (Skinner, 1996: 274). Hobbes nastoji znanošću zamijeniti dijaloški i nedemonstrativni pristup moralnom rasuđivanju, koji naziva retorikom

moralne filozofije, a koji je potaknut humanističkom pretpostavkom o moralnim znanostima u kojima je uvijek moguće raspravljati o dvije strane bilo kojeg pitanja. Jedna od temeljnih svrha jest nadići cjelokupnu retoričku strukturu na kojoj je bazirana humanistička koncepcija *scientia civilis* (Skinner, 1996: 296-299).

No postoje i drugačije interpretacije. Dok je za Cicerona retorika neraskidivo isprepletena s vrlinom, Aristotel je smatra odvojenom od etičkih pitanja, iz čega proizlazi da je kao takva jednako otvorena i za dobru i za lošu upotrebu. Iz ovoga slijedi kako se retorika ne može izjednačiti s demagogijom, s obzirom na to da se može iskoristiti za korisne ciljeve, baš kao što se može učiniti opasnom i pogubnom (Evrigenis, 2014: 57). Evrigenis ističe ovu tezu s obzirom na izričit interes Hobbesa za Aristotela, te pokazuje kako prvi dio Hobbesove znanosti o politici – *The Elements of Law* – ima izravnu vezu s Aristotelom putem Hobbesove *Briefe of the Art of Rhetorique* (Evrigenis, 2014: 58). Hobbes preuzima Aristotelovu ideju o ograničenjima publike u smislu nemogućnosti usredotočivanja na stvari koje im nisu neposredno pred očima, koje su izložene u dugačkim lancima rezoniranja ili na pitanja koja im nisu od neposredne važnosti (Evrigenis, 2014: 56). Prema Evrigenisu, Hobbes razumije da će svako podučavanje nužno zahtijevati sudjelovanje publike, pa si za zadatak daje da svoju znanost izloži tako da razgovara s čitateljima u terminima koji su im dostupni, bilo na temelju stečenog iskustva ili iskustva koje se može steći.

Prema Evrigenisovoj interpretaciji, kombinirajući uspješne Tukididove metode, čijoj se narativnoj moći iznimno divio, a što je ovjekovječio u uvodu svog prijevoda Tukididove *Povijesti Peloponeskog rata* sastavljenog 1628. godine, te Euklidove metode iznesene u *Elementima* koji su ga inicijalno fascinirali, Hobbes vlastitim nenametljivim vodstvom nastoji transformirati čitatelja u svjedoka koji će potvrditi istinitost njegovih tvrdnji (Evrigenis, 2014: 64). Hobbes se divi načinu izričaja koji omogućuje da se uoči veza između uzroka i posljedice u povijesnoj radnji, uz istovremeno uočavanje iste vrste uzročnog odnosa u vlastitom iskustvu. Hobbes Tukididovoj *Povijesti* pripisuje razumijevanje koje je u svojoj snazi i opipljivosti gotovo jednako osobnom iskustvu (Silver, 2006: 335). Hobbesova impresioniranost Tukididovom metodom ogleda se u njegovu opisu Tukidida kao „vodiča koji je u stanju tajno poučavati čitatelja pretvarajući ga iz slušatelja u gledatelja, pokazujući mu na taj način što treba vidjeti, ali mu dopuštajući da osjeti da je sam izvukao prave zaključke“ (Evrigenis, 2014: 14). Osim što je otvorilo Hobbesu oči po pitanju opasnosti političkog govorništva, prevođenje Tukididove *Povijesti* također mu je omogućilo da uvidi način na koji se materija može istinito

ali i uvjerljivo komunicirati. Tukidid uspijeva u tome izbjegavajući naglost političkog govorništva (Abbot, 2014: 395).

Skrećući pozornost na Hobbesovu sklonost Tukididu, Evrigenis ističe svoje dvojbe u pogledu dominantnih narativa koji godinu Hobbesova susreta s Euklidovim *Elementima* interpretiraju kao trenutak dramatičnog raskida s humanizmom i okreta ka znanosti, budući da se gubi iz vida činjenica da se Hobbes prvenstveno bavio, a i nastavio baviti upravo uvjeravanjem (Evrigenis, 2014: 47). Johnston iznosi vlastite sumnje oko Hobbesova odmaka od ranije varijante svojega stvaralaštva također zahvaljujući prijevodu Tukididove *Povijesti Peloponeskog rata*. Međutim, za razliku od Evrigenisa koji naglašava retorički karakter cjelokupnog Hobbesovog opusa, on navodi kako se eksplicitno negativan stav spram retorike nije pojavio tek u Hobbesovoj zreloj fazi, već i ovdje, 1628. godine izražava kritičnost spram retoričara koji zloupotrebljavaju svoju disciplinu kako bi se dodvorili mnoštvu (Johnston, 1986: 59).

Za Evrigenisa, svrha uprizorenja prirodnog stanja koje se konzistentno pojavljuje u svim Hobbesovim djelima o politici jest komunicirati uvjerljive argumente za prihvaćanje poretka posredstvom oslikavanja neporetka.³ Bez obzira na njegov uspjeh, Hobbes ukazuje na činjenicu da se niti jedan čovjek nije sam sposoban očuvati, pa razum upućuje čovjeka na dogovor kojim će neporedak ustupiti mjesto poretku, u trenutku kada razum nekog čovjeka koji ima suverenu vlast uspostavi univerzalan standard proglašavanjem građanskih zakona (Evrigenis, 2014: 76). Sav ovaj govor o razumu dao bi za naslutiti da su *The Elements of Law* zaista pretežno znanstvena rasprava kakvom je Hobbes i predstavlja. Evrigenis kao skeptik po pitanju teze o Hobbesovom odbacivanju humanizma podsjeća kako Hobbes ovdje upozorava na posljedice elokvencije u kombinaciji s nedostatkom mudrosti, no i on sam, kao što možemo zaključiti iz uvodnog „Pisma posvete“, zna da ukoliko želi uvjeriti druge u ono što izlaže, mora to učiniti s nekom dozom elokvencije, s obzirom na to da su za demonstraciju i podučavanje istine potrebni dugi lanci zaključivanja i iznimna pozornost, koju se ne može uvijek očekivati od publike (Evrigenis, 2014: 249-250).

Ovakva različita i gotovo oprečna objašnjenja Hobbesova stajališta spram retorike i samog korištenja retoričkog stila neizbježno su varirala zbog Hobbesove želje da formulira istinitu ali istovremeno i uvjerljivu političku znanosti (Abbot, 2014: 387). Znanstveni i politički ciljevi u

³ Ipak, iako sadrži sve one komponente jednakosti, nepovjerenja, ratnog stanja oholosti, prirodno prava i uspoređivanja, slika prirodnog stanja u *The Elements of Law* nedovoljno je razvijena, nedovoljno intenzivna te je konačno manje uspješna u odnosu na njezine kasnije varijante (Evrigenis, 2014: 71-72).

osnovi su komplementarni, a znanstvene težnje pridonose njegovim političkim ambicijama s obzirom na to da je Hobbes smatrao da će znanstvenim dokazivanjem istinitosti zaključaka i logičkom demonstracijom uvjeriti publiku da te zaključke i prihvati (Johnston, 1986: 28).

Retorika u *De Cive*

Ubrzo po objavi *The Elements of Law*, Hobbes zbog nepovoljne političke situacije bježi u Francusku u kojoj provodi sljedećih 11 godina gdje sastavlja novu raspravu o politici, naslovljenu *Elementorum Philosophiae Sectio Tertia De Cive*, čiji su primjerci tiskani 1642. godine i podijeljeni među odabranim prijateljima i poznanicima. Zbog dobrog glasa kojeg je djelo uživalo među probranom publikom, 1647. godine *De Cive* je tiskan za prodaju široj publici s novim predgovorom čitateljima kao i odgovorima na u međuvremenu formulirane kritike (Evrigenis, 2014: 81). Iako posvećen potpuno različitoj publici od „Pisma posvete“ (čitatelju, umjesto Hobbesovom meceni), „Predgovor“ *De Cive* sadrži iste rezerve kao i „Pismo posvete“ spram sposobnosti prosječnih čitatelja u shvaćanju građanskih poslova (Hobbes, 1998: 7).

Ipak, Hobbes dramatičnije nego ranije u *The Elements of Law* argumentira nužnost uspostavljanja istinske znanosti o politici odabirom ispravnog polazišta i metode (Evrigenis, 2014: 92). Korisnost takve istinske znanosti najbolje se može uvidjeti razumijevanjem nužnosti pravilnog podučavanja, koje se temelji na izvođenju iz istinitih osnova i jasnog zaključivanja. Donošenje pogrešnih zaključaka dodatno pojačanih retoričkim jezičnim tehnikama, ne samo da generira neznanje, već u kontekstu građanskog društva može rezultirati nasiljem. Stoga, šteta koja proizlazi iz pogrešnog razumijevanja znanosti izuzetno je ozbiljna zbog svojstva da generira konflikte, zbog čega je ispravno podučavanje od krucijalne važnosti, ne samo zbog poticanja ispravnih postupaka već i zbog smanjenja šanse za razvoj konflikta (Hobbes, 1998: 8).

Da Hobbes nastavlja argumentaciju iznesenu u *The Elements of Law* vidimo iz njegove kritike promjenjivih imena stvari koja ovise o strastima i osjećajima onih koji ih daju. U 7. poglavlju nazvanom „O trima vrstama države: demokraciji, aristokraciji i monarhiji“, kada raspravlja o anarhiji, oligarhiji i tiraniji kaže kako „to nisu tri daljnje vrste države, već tri alternativna imena, koja su dali ljudi kojima je dozlogrdila vladavina ili njezini članovi. Jer ljudi ne označavaju imenima koja koriste samo stvari, već i vlastite osjećaje, npr. ljubav, mržnju, ljutnju itd.; i tako se događa da ono što jedan čovjek naziva demokracijom, drugi naziva anarhijom; što jedan naziva aristokracijom, drugi će nazivati oligarhijom; i kada jedan čovjek govori o kralju, drugi

će govoriti o tiraninu“ (Hobbes, 1998: 92). Svoju nesklonost prema demokraciji Hobbes i ovdje ponavlja, što je posebno važno u kontekstu tematike ovog rada – retorike. Naime, Hobbes ponovno piše o dugim i neprekidnim govorima koji su svojstva velikih deliberativnih skupština, a koji posebno odgovaraju vrsnim, elokventnim govornicima željnima ugleda. I bez obzira na to što njihov govor ne polazi od pravih načela i često je lažan, zbog svoje kićenosti i usklađenosti sa strastima slušatelja on je slušatelju izrazito privlačan: „Rezultat je da se glasovi ne daju na temelju ispravnog razmišljanja, već na temelju emocionalnog impulsa. Ovo nije krivnja ljudi nego same elokvencije, čiji cilj (kao što ističu svi majstori retorike) nije istina (osim slučajno), već pobjeda, a čija zadaća nije poučavanje nego uvjeravanje“ (Hobbes, 1998: 123).

Hobbes nastavlja o razlozima protiv demokracije koji se u svojoj konačnici tiču poticanja sukoba stvaranjem frakcija koje su izvor pobuna i građanskog rata (Hobbes, 1998: 123-124). Čak i oni koji su inače odani državi, zbog širenja ideja koje se prenose kroz obrazovne institucije ili vjerske propovijedi, mogu nesvjesno doprinijeti poticanju pobune. Problem nastaje kada se nađe skupina ljudi koja namjerava neslaganje pretvoriti u stvarnu pobunu. Takvi nastoje ujediniti nezadovoljne pojedince kako bi formirali grupu ili frakciju koja dijeli slična nezadovoljstva. Nakon toga, njihov cilj postaje preuzimanje vodeće uloge unutar te frakcije, a kako bi to postigli, i pritom utjecali na ostale članove, često koriste svoju govorničku vještinu, odnosno elokvenciju. Kada takva grupa postane dovoljno jaka i utjecajna, njihovi vođe se potiču na preuzimanje kontrole nad društvenim poslovima, pa čak i u vlasti. Ipak, iako ponekad i uspiju srušiti postojeću vlast, situacija nikada nije stabilna već vodi do ozbiljnog urušavanja društva, a u svojoj konačnici i do izbijanja građanskog rata. Na ovom primjeru je jasno vidljivo kako mješavina neznanja i elokvencije potiče neslaganja i najzad, rušenje države (Hobbes, 1998: 140-141).

Ipak, Hobbes raspoznaje i opisuje dvije vrste elokvencije – jednu temeljenu na logici i mudrosti, i drugu na retorici i poticanju emocija. Prva vrsta proizlazi iz promatranja stvarnosti i razumijevanja riječi u njihovom pravom značenju. S druge strane, druga vrsta elokvencije koristi metaforičku upotrebu riječi kako bi potaknula ljudske strasti. „Umijeće jedne je logika, a druge retorika. Cilj jedne je istina, druge pobjeda. Obje imaju svoju upotrebu, jedna u raspravljanju, druga u poticanju. Jer jedna se nikada ne odvaja od mudrosti, druga gotovo uvijek“ (Hobbes, 1998: 139-140).

Analizirajući *De Cive*, Skinner se, kao što je uvedeno spomenuto, snažno fokusira na retoričke jezične tehnike. On primjećuje kako Hobbes u 5. poglavlju *The Elements of Law* analizira jezik i njegovu sposobnost da se odnosi na stvari, pri čemu naglašava upravo retoričke tehnike. Međutim, suprotno humanističkom uvjerenju da su te tehnike ključne za pisanje i govor s najvećom učinkovitošću, on ih tumači kao glavne uzroke pogrešaka koje obično činimo pokušavajući opisati i razumjeti svijet. Hobbes ih stoga ne smatra korisnim pomagalicama, već ih vidi kao prepreke uspješnom podučavanju i komunikaciji, kako u humanističkim tako i u prirodnim znanostima (Skinner, 1996: 276). Prema Skinneru, ova kritika je iznesena još snažnije u 12. poglavlju *De Cive* kada Hobbes ispituje moć elokvencije te inzistira na njezinoj uspješnosti kao pokretaču strasti koji u potpunosti ovisi o metaforičkoj upotrebi riječi. Iako retoričari mogu govoriti s velikom rječitošću, ona je, prema Hobbesu, odvojena od pravog razumijevanja stvari (Skinner, 1996: 279). Iznošenjem kritike ponovno se vraća na pitanje pravog razumijevanja, a time i definiranja stvari, te u *De Cive* intenzivno raspravlja o podložnosti riječi fenomenu paradijastoličkog govora, odnosno paradijastoličke redeskrpcije. Klasični retoričari su paradijastoličku redeskrpciju smatrali tehnikom, odnosno sredstvom kojim se može ojačati ono što se može reći u korist neke radnje ili umanjiti ono što se može reći protiv nje (Skinner, 1996: 161). Iz toga slijedi da ne postoji kategorička razlika između deskriptivnih i vrijednosnih termina s obzirom na to da pojmovi koji se koriste često imaju funkciju ne samo opisivanja, već i izražavanja i traženja stava prema onome što je opisano (Skinner, 1996: 279-280).

Problem kojeg Hobbes detektira svoje mjesto ima u humanističkoj ideji izjednačavanja dobrog govornika s dobrim građaninom, koji je direktno povezan s i uvjetovan ovladavanjem *studia humanitatis*. Kada Hobbes raspravlja o retoričkom umijeću u 10. poglavlju *De Cive*, Skinner ističe, on to čini u kontekstu kritiziranja teorije i prakse demokratske vladavine (Skinner, 1996: 284). U demokratskim državama svatko ima ulogu u javnim raspravama, no svaki onaj koji teži da se njegovo mišljenje uvaži i prepozna kao ispravno djelovanje, mora govoriti ne samo mudro i razumno već i elokventno (Skinner, 1996: 291). Veličina skupštine istovremeno potiče najgore demagoge i retoričare koji svoje stavove žele iznijeti u obliku dugog govora, pa zaključuje kako je građanstvo dijametralno suprotno od slike *vir civilis* (Skinner, 1996: 291). Ovdje direktno vidimo nadogradnju argumentacije iz *The Elements of Law* gdje je Hobbes upozoravao na govornička umijeća vještih retoričara koji su zbog osobnih interesa i slave spremni iskriviti i zloupotrijebiti jezik.

Hobbesovo pozivanje na elokvenciju u kontekstu odbacivanja humanističke retorike može biti zbunjujuće s obzirom na to da su teoretičari retorike obećavali savladavanje elegantne eksplikacije onima koji su sposobni ovladati tehnikama *inventio*, *dispositio* i *elocutio*. Nasuprot tome, Hobbes inzistira da pronicljivost i elegancija ne leži u proučavanju umijeća retorike, već u dosljednom praćenju znanstvene logike. Ovom tvrdnjom on preuzima središnju tezu renesansnih retoričara o važnosti uvjerljivog govora, no inzistira da ona proizlazi iz umijeća logike, a ne iz umijeća retorike. Drugim riječima, Hobbes tvrdi kako je prihvatljiva i nužna ona elokvencija koja je povezana s logičkim rezoniranjem, a nikako ona koja se temelji na retoričkim jezičnim tehnikama, i koja je „u potpunosti odvojena od pravog znanja o stvarima“ (Skinner, 1996: 303).

Problem izostanka stabilnih definicija pogoršan korištenjem retoričke tehnike paradijastoličke redeskripcije iznimno je ozbiljan i potencijalno može uzrokovati nestabilnost države. Dok god se ne pronade znanstvena metoda za prevladavanje problema kojeg pokreće tehnika retoričke redeskripcije i time stabilizira jezik moralne procjene, osuđeni smo na političku anarhiju direktno proizašlu iz pojmovne anarhije. Hobbes rješenje pronalazi u suverenom vladaru koji svoj autoritet može iskoristiti u ulozi konačnog arbitra (Skinner, 1996: 317-319). Za razumijevanje Hobbesovog rješenja problema koje izaziva retorička redeskripcija trebamo se podsjetiti na tri argumenta koji čine psihološko utemeljenje njegove teorije države. Prvo, svi žele izbjeći smrt, pritom se ponašajući na način kojim štite sebe. Dalje, budući da su svi ljudi međusobno jednaki, stanje u kojem pokušavamo ostvariti vlastitu egzistenciju nužno će se realizirati kao prirodno stanje koje je stanje rata. Ipak, kada ova opasnost postane očita i nepodnošljiva, svi u njemu će prepoznati potrebu izbjegavanja rata i tražit će mir. Skinner smatra da je ova prirodna reakcija dodatno potaknuta našom sposobnošću da predvidimo neželjene posljedice ponašanja. Možemo stoga govoriti o diktatu razuma, u ovom slučaju temeljnom diktatu razuma, a time i prvom zakonu prirode – *quarere pacem*, odnosno o potrazi za mirom kao jedinim sredstvom da se sačuvamo od smrti (Skinner, 1996: 320-321). Popis radnji koje razum propisuje za održavanje mira tako je identičan tradicionalnom popisu vodećih društvenih vrlina, čime se rješava problem retoričke redeskripcije i pruža nedvosmislen kriterij, a time i „znanstveni test pomoću kojega se možemo nadati da ćemo stati na kraj raspravama o ispravnoj primjeni svih takvih evaluacijskih pojmova“ (Skinner, 1996: 323).

Interpretirajući *De Cive* Evrigenis se snažno fokusira na Hobbesov prikaz prirodnog stanja, za koji zaključuje da, iako sličan u bitnim komponentama onome iz *The Elements of Law*, snažnije prikazuje razorne štete koje mogu proizaći iz njegove neizvjesnosti, a manje prostora daje

prednostima mira i poretka koji nedostaju u prirodnom stanju. Ton *De Cive* značajno je dramatičniji od onoga njegova prethodnika, a u tom smislu, kao što sam Hobbes najavljuje, srž argumentacije prelazi s *bonum sibi* (vlastito dobro) prema *summum malum* (najveće zlo). Fokus na *summum malum* najbolje dočarava ton *De Cive*, posebice kada u obzir uzmemo Evrigenisovu opservaciju kako se strah koji je spomenut jednom u *The Elements of Law*, u izvornoj verziji *De Cive* pojavljuje pet, a u tiskanoj verziji čak šesnaest puta (Evrigenis, 2014: 103). Kada su ljudske zajednice u pitanju, kao što predgovor *De Cive* najavljuje, ključna je razlika između onih zajednica koje funkcioniraju kao puke skupine za privremenu sigurnost, te trajnih društava koja mogu nastati prirodno (pokornošću kroz strah) ili putem utemeljenja, sporazumom pojedinaca da se udruže i podlože volji suverena (Evrigenis, 2014: 111). Evrigenis koji naglašava trajno retoričku karakteristiku svih Hobbesovih djela, upozorava na njegovo kontinuirano zazivanje prirodnog stanja, „eksplicitno ili korištenjem suptilnih entimema“ (Evrigenis, 2014: 101), kako bi podsjetio čitatelja na što sve gubi takvim povratkom u stanje rata sviju protiv svih. Ovdje *De Cive* po prvi put predstavlja prikaz prirodnog stanja kao misaoni eksperiment u kojem se čitatelja potiče da razmisli o kvaliteti života u odsutnosti stabilne zajednice te o svim gubitcima koji se materijaliziraju povratkom u prirodno stanje (Evrigenis, 2014: 111-117). Izlaganjem svojih živopisnih slika prirodnog stanja Hobbes u stilu Tukidida nudi prednosti izravnog iskustva tjerajući čitatelja da promatra i proživljava, umjesto da sluša autoritete, štiteći ih od štetnog utjecaja demagoga i retoričara koji nastoje utjecati na svoju publiku (Evrigenis, 2014: 43). Valja, međutim, naglasiti kako Aristotel ovu sposobnost vizualizacije naziva *energeia* ili animacija, a glavna metoda postizanja jest uporaba metafora i usporedbi. Stoga, iako Hobbes generalno odbacuje upotrebu metafore, priznaje njezinu ulogu u angažiranju imaginacije te je i sam koristi u cilju stvaranja izravnih iskustva kod čitatelja (Abbot, 2014: 407-408).

Retorika u *Levijatanu*

Građanska znanost koju je Hobbes izložio u *The Elements of Law* i *De Cive* bila je utemeljena na uvjerenju da se svaka istinska znanosti o politici, baš kao i svaka druga znanost, mora temeljiti na istinitim iskazima znanja koji proizlaze iz razuma. Nasuprot tome, Hobbes u „Pregledu i zaključku“ *Levijatana* navodi kako „nedostaje li pak moćne rječitosti, koja nam tek pribavlja nečiju pozornost i slaganje, učinak razuma bit će neznatan“ (Hobbes, 2004: 455). Ovo je značajan odmak od njegovih inicijalnih teza, koji eksplicitno sugerira kako Hobbes u *Levijatanu* odustaje od inzistiranja da se umijeće retorike mora izbaciti iz domene građanske

znanosti, te se vraća humanističkom idealu unije između *ratio* i *oratio*. Upravo iz tog razloga, mnogi interpreti Hobbesa *Levijatan* shvaćaju kao djelo u kojem se Hobbes pomirio s ostavštinom humanizma i vratio se njegovim postavkama koje nalažu da ukoliko želimo uvjeriti i druge da prihvate naše argumente, metode znanosti moramo upotpuniti snagom elokvencije (Skinner, 1996: 334). Svejedno, Hobbes nastavlja inzistirati na znanstvenom karakteru građanske filozofije, te se drži ranijeg prikaza metode utemeljene na definicijama:

„Otuda se čini da nam razbor nije prirodan, poput osjeta ili pamćenja, niti se pak stječe iskustvom poput promišljenosti, nego se stječe radinošću, i to, prvo, umijećem prikladnog davanja imena, i drugo, stjecanjem dobre i sređene metode u kretanju koje počinje od prvih sastojaka, a to su imena, do tvrdnji stvorenih njihovim međusobnim spajanjem, i tako do silogizama koji su veze jedne tvrdnje s drugima, sve dok ne dođemo do znanja svih zaključaka iz imena koja pripadaju nekom predmetu. To je ono što zovemo ZNANOST“ (Hobbes, 2004: 37).

Da Hobbes nastavlja s analizama postavljenima u *The Elements of Law* i *De Cive* jasno je iz rasprave o znanosti o vrlinama i manama, gdje prethodni prikaz problema retoričke redeskripcije jača pronalaskom novih primjera te uvođenjem interesa kao izvora sukoba (Skinner, 1996: 338-339). Iako nam se čini kako je Hobbes spreman kombinirati svoje metode znanosti sa snagom elokvencije, on je i dalje vrlo kritičan po pitanju umijeća retorike te nastavlja iskazivati svoju raniju zabrinutost u pogledu kobnih učinaka retorike na javni život. Specifične kritike odnose se na *inventio*, posebice na doktrinu *loci communes* u poglavljima 5. i 25., gdje Hobbes iskazuje i niz sumnji u retorički *elocutio*, inzistira na izbjegavanju pretjerane upotrebe figura i tropa, te iznimno oštro kritizira upotrebu metafora u cilju obmane, pri iznošenjima tvrdnji ili argumenata i u podučavanju ili davanju savjeta (Skinner, 1996: 343-345). Nadalje, iskazuje frustraciju prema ljudima koji štite svoja nova mišljenja, a koja su očito kreirana od strane vrsnih demagoga, te nisu ni zbog kojeg razloga spremni ispitati njihovu istinitost, vjerodostojnost ili apsurdnost. Konačno, postoje i oni koji, iako su u mogućnosti pratiti neku argumentaciju i znanstvenu demonstraciju, odbijaju priznati njezinu snagu ukoliko se ona ne podudara s njihovim interesima. Uzimajući u obzir to da učenje koje služi stvaranju nove vlasti često mora biti suprotno od učenja koje je dovelo do pada starog režima, za očekivati je da će postojati mnogo ljudi s različitim namjerama i interesima (Hobbes, 2004: 461).

Interesi su novi element kojeg Hobbes uvodi u argumentaciju u *Levijatanu* a koji je u centru skepse u pogledu učinkovitosti racionalne argumentacije (Skinner, 1996: 348). Iako bi bilo

optimistično nadati se da će razum prevladati u borbi između interesa i naloga razuma, čini se kako njegov pesimističan stav spram dominacije interesa kod nekih ljudi to opovrgava, jer interesi kontaminiraju proces formiranja uvjerenja. Upravo zato razum nalaže korištenje elokvencije kao pokretačke snage kako bi se privukli ljudi u shvaćanju istine (Skinner, 1996: 349-351). O elokvenciji Hobbes govori u analizi pojma moći u 10. poglavlju:

“Rječitost je moć, jer stvara privid razboritosti. (...) Znanja donose malu moć, jer nisu istaknuta, pa ih zato nitko ne priznaje. Nadalje, ne posjeduju ih svi nego samo malobrojni, pa i oni samo u malobrojnim stvarima. Znanja su, naime, takve naravi da njihovo postojanje mogu razumjeti samo oni koji su ih u dobroj mjeri već stekli.” (Hobbes, 2004: 67).

U „Pregledu i zaključku“ *Levijatana* Hobbes sumira svoje poglede na odnos između *ratio* i *oratio*:

“u svim raspravama i u svakom zastupanju nečega nužna je moć pouzdanog rasuđivanja, jer bez toga su ljudske odluke nagle, a njihovi pravorijeci nepravedni. Nedostaje li pak moćne rječitosti, koja nam tek pribavlja nečiju pozornost i slaganje, učinak razuma bit će neznatan. To su međusobno oprečne sposobnosti; prva se temelji na načelu istine, a druga na mnijenjima, već prihvaćenim za istinita ili lažna, te na strastima i interesima ljudi koji su različiti i promjenjivi.” (Hobbes, 2004: 455).

S obzirom na to da su bez moći pouzdanog rasuđivanja “ljudske odluke nagle, a njihovi pravorijeci nepravedni” (Hobbes, 2004: 455), Hobbes *Levijatan* nudi kao priručnik u kojem su načela “istinita i primjerena, a zaključivanja čvrsta” (Hobbes, 2004: 461). Ipak, istovremeno priznaje da, ako se želi ostvariti cilj koji se ogleda u pridobivanju pozornosti i pristanka čitatelja, otkrića građanske znanosti treba nadopuniti elokvencijom, čime se Hobbes snažno približava “retoričkom idealu saveza između *ratio* i *oratio*” (Skinner, 1996: 353).

Jezik koji Hobbes koristi u ovom posljednjem i ključnom zaključku Skinner vidi kao nastavak logike koju autor prethodno iznosi u *The Elements of Law*, no sada pri argumentaciji suprotnog slučaja. Dok je Hobbes u *The Elements of Law* tvrdio kako je umijeće retorike gotovo samo po sebi izdajničko, te naglasio kako tek izostanak mudrosti i obilje elokvencije mogu stajati zajedno (Hobbes, 1928: 99), u *Levijatanu* potvrđuje da razum i elokvencija mogu vrlo dobro ići jedno s drugim, i to doista mora biti tako ako želimo da naši sugrađani budu uvjereni u istine koje građanska znanost otkriva. Ovaj prikaz odnosa između razuma i retorike, a time i između

znanosti i elokvencije, označava konačnu fazu u Hobbesovom progresivnom povlačenju od njegove predanosti metodološkom jedinstvu moralnih i prirodnih znanosti koju je zahtijevao u *The Elements of Law* (Skinner, 1997: 354-355).

Osim što pomiruje odnos između razuma i retorike, Hobbes, prema Skinneru, u *Levijatanu* pruža detaljnu analizu umijeća retorike i njezinih sastavnih elemenata. Započinje iznoseći daleko pozitivniji stav spram retorike kao jedne od znanosti od onoga koji je iznosio u prethodnim djelima. Konkretnije, umjesto da retoriku definira isključivo njezinim djelovanjem na naše strasti čime izostaje svako obilježje znanstvenosti, u *Levijatanu* je klasificira zajedno s logikom kao jednu od znanosti koje se bave pronalaženjem posljedica ljudskog govora, te definira kao znanost koja koristi govor za uvjeravanje (Skinner, 1996: 356-357). Nastavimo li analizu komplementarnu s onom izvedenom u *The Elements of Law* i *De Cive*, u *Levijatanu* pronalazimo kako Hobbes ništa ne govori o odgovornosti govornika za raspade zajednica, niti o ljudskom jeziku, odnosno njegovoj zlouporabi kao izvoru pobune. Umjesto toga, on se usredotočuje posebice na nasljedno plemstvo i one koji su više fokusirani na stjecanje bogatstva nego znanja, a za koje smatra da su posebno skloni davanju savjeta (Skinner, 1996: 358). Uz preispitivanje vrijednosti retorike, u *Levijatanu* ponovno razmatra sve elemente klasične *ars rhetoricae* – *inventio*, *dispositio*, *elocutio* i *pronuntiatio*. Dok je u ranijim djelima svoje znanosti o politici navodio kako se radi o sredstvima koja ne rade ništa drugo doli unose dvosmislenosti u govor i koče građansku znanosti da postane pravom znanošću (Skinner, 1996: 358), u *Levijatanu* ističe vrijednosti koje *pronuntiatio* može imati u različitim okolnostima olakšavajući funkcioniranje obitelji i države, a posebice *inventio* koji je važan u procesu zadobivanja povjerenja publike u cilju uvjeravanja (Skinner, 1996: 359-360). Ipak, Hobbes najznačajnije mijenja svoj stav kada dovodi u pitanje teoriju *elocutio*, a posebice aspekt *ornatusa* koji se definira kao dodatak ukrasa iskazima u obliku figura i tropa, predstavljajući *ornatus* kao prirodan način izražavanja slika uma (Skinner, 1996: 363-365). Iako je ove figure prethodno osuđivao kao manipulativne, varljive i neprijateljske metode, iskorištavanje *ornatusa* u *Levijatanu* je značajno imajući na umu u kojoj mjeri se, posebice u prvom dijelu, koriste ilustrativne usporedbe i metafore kako bi se predstavila otkrića znanosti u analizi čovjeka i njegovih sposobnosti (Skinner, 1996: 384). Stoga, kako zaključuje Abbot, možemo reći da Hobbes u *Levijatanu* ne samo da mijenja vlastiti pristup metaforičkom jeziku, već i da taj jezik u potpunosti prihvaća (Abbot, 2014: 405).

Za Hobbesa retorika je moć, no ne nužno moć za dobro. U političkoj areni ona može svojim instrumentima pojačati štetne utjecaje ambicioznih govornika koje privlače njezini najopasniji

potencijali, no uklonjena iz političke arene može biti ne samo korisna, već i neophodna za postizanje nekog budućeg općeg dobra (Abbot, 2014: 405). Hobbesov novi uvid o ojačavanju suvereniteta razuma dopunjavanjem umijećem uvjeravanja i snagom elokvencije korisno je promatrati u okviru intelektualnih krugova u kojima se počeo kretati u Parizu ranih 40-ih godina 17. stoljeća. Jedno od imena koje je posebno vrijedno spomenuti jest François de La Mothe le Vayera, koji je tijekom godina postao bliski Hobbesov suradnik, a čija je središnja tvrdnja da je za uvjerljiv govor uvijek nužno razum nadopuniti rječitošću. Prema Skinneru, u kontekstu engleskog građanskog rata, izgledno je kako se Hobbes osjećao obveznim preispitati svoja stajališta o mjestu retorike u javnoj raspravi (Skinner, 1996: 431).

Tezu o Hobbesovom pomirenju s doktrinom retorike, međutim, ne prihvaćaju svi tumači njegova djela. Abbot ističe kako Bryan Garsten u svojoj analizi poriče da se *Levijatan* može smatrati djelom humanističke tradicije. Iako vjeruje da je Hobbes smatrao da bi elokventnost njegove argumente učinila privlačnijima, to ne drži dostatnim dokazom da se *Levijatan* učini sastavnicom retoričkog opusa. Umjesto toga, ovako iznesena nova retorika potaknula je ljude da djeluju prema diktatu znanosti, ali sama retorika je u svojoj funkciji tek pomoćna znanosti (Abbot, 2014: 391). Nadalje, Timothy Raylor u *Philosophy, Rhetoric, and Thomas Hobbes* naglašava da, iako postoji polemički aspekt u razmatranju retorike, ona je i dalje shvaćena kao umijeće uvjeravanja. Iako su retorika i logika naoko suprotstavljene, takav kontrast ne podrazumijeva toliko bijeg od retorike, koliko zahtjev da se uspostavi metoda otkrivanja znanja kakvu je Hobbes pokušao razviti. Prema Rayloru, dakle, Hobbes nije odbacivao retoriku kao takvu, već je kritizirao metode filozofije koje su se više oslanjale na retoričke tehnike, nudeći mišljenja i vjerodostojnosti bez dubokih temelja, pritom se često maskirajući kao demonstracije (Raylor, 2018: 176). Raylor zaključuje da se popularan narativ o Hobbesovom potpunom odbacivanju retorike i zaokretu ka znanosti iskazan kroz *The Elements of Law* i *De Cive*, te njegovom konačnom pomirenju retorike i znanosti u *Levijatanu*, može uzeti u obzir jedino ako se kreće od hipoteze da je Hobbes u ranijoj fazi svoje karijere bio predan postulatima renesansnog humanizma, za što, prema njemu, ima malo dokaza. Štoviše, Hobbes je potpuno konzistentan u svom stavu spram retorike, s obzirom na to da u ranom, humanističkom razdoblju, kao i u zrelijoj, znanstvenoj fazi, upozorava na potencijalno destruktivnu ulogu retorike u građanskom životu. Ipak, Hobbes je dosljedan i u iskazivanju poštovanja spram dobro korištene retorike, koja se za Raylora ogleda u Hobbesovom odabiru Aristotelove *Retorike* u podučavanju mladog Williama Cavendisha, umjesto tekstova Cicerona ili Kvintilijana koji su se u to vrijeme dominantno koristili. Dakle, kako Raylor tvrdi, po pitanju uporabe retoričkih

sredstava, ne postoji toliko značajna razlika između *The Elements of Law*, *De Cive* i *Levijatana* (Raylor, 2018: 275).

Evrigenis pak smatra kako se Hobbes nikada nije ni udaljio od tradicije humanizma, a njegova uporaba retoričkih sredstava je samo ostvarila svoj vrhunac u *Levijatanu*, pri čemu se on „služi oružjem retorike dok je se odriče zbog njezine reputacije“ (Evrigenis, 2014: 130-131). Zazivanje straha koje je bilo toliko dominantno u *De Cive* i shvaćeno kao nužno za uspostavu trajnih građanskih društava, u *Levijatanu* je napušteno u korist opisa prirodnog stanja kao stanja potpune jednakosti, označavajući svojstven povratak postulatima iznesenima u *The Elements of Law*. Iako se argumenti izneseni u *Levijatanu* temelje na onima iz *The Elements of Law*, postoje suptilne razlike te unatoč najavama o strogom pridržavanju metode, to stanje prikazuju pomoću niza aluzija i slika koje su čitatelju lako pristupačne (Evrigenis, 2014: 155).

Unatoč očuvanju Hobbesove težnje za promjenom političke situacije kroz utemeljenje političke znanosti, njegova metoda u *Levijatanu* značajno je drugačija zbog uvida u individualni aspekt svakog čovjeka koji se odražava kroz njegove želje. Ljudska bića dijele određene temeljne karakteristike, no ona su oblikovana specifičnom okolinom i iskustvima zbog čega imaju želje usmjerene prema različitim stvarima. Uočavajući ovu raznolikost privatnih želja i interesa, moguće je pretpostaviti da je Hobbes uvidio kako niti jedan skup pozitivnih ciljeva neće biti u mogućnosti zadovoljiti sve u istoj mjeri, zbog čega se usmjerio na uspostavljanje istine „koja se ne protivi ničijem probitku i ničijem užitku“ (Hobbes, 2004: 463). Potpuno svjestan da je nemoguće eliminirati strasti kao što je to inicijalno sugerirao, Hobbes ih nastoji privući na način da se ne suprotstave onome što je u tekstu predloženo. Hobbes koristi pojam prirodnog stanja kako bi predstavio misaoni eksperiment, no s druge strane koristi ga kao „moćan retorički argument čiji je smisao uvjeriti čovjeka u tragičnost ljudskog života izvan pravno-politički uređenog društva“ (Cvijanović, 2012: 212). Strah od nasilne smrti, želja za osiguravanjem ugodnog života te nada da će isto postići, strasti su koje Hobbes nastoji potaknuti u svojim čitateljima, bez da ih pritom izazove da posumnjaju da je ono što on predlaže u svojim političkim spisima u suprotnosti s njihovim osobnim interesima (Evrigenis, 2014: 238).

Široko rasprostranjena teza o *Levijatanu* kao Hobbesovom djelu koje predstavlja nekovrsnu pomirbu između odnosa *ratio* i *oratio* temelji se na kontrastu između Hobbesova neprijateljstva prema retorici tijekom njegove znanstvene faze koja obuhvaća *The Elements of Law* i *De Cive* te njegova svojevrsnog prihvaćanja retorike u *Levijatanu*. Evrigenis svoju analizu temelji na ideji kako je Hobbes otpočetak znao da je najvažnija zapreka za uspostavu stabilnog građanskog

društva upravo predaja nečijeg prava da sam o sebi odlučuje. Kako bi riješio problem nevoljkosti ljudi da se odreknu dijela slobode, Hobbes je iznosio svoju teoriju predstavljajući je kao znanstvenu ne bi li među čitateljima stvorio osjećaj ispravnosti tvrdnji. U tom kontekstu, razlika između radova koji se mogu ubrojati u ranu fazu rada na znanosti o politici i *Levijatana* nije u cilju koji svaki od njih nastoji postići, već u načinu na koji svoju publiku uvjerava u taj cilj. Ono što se promijenilo nije bio Hobbesov pogled na retoriku i njezino mjesto u oblikovanju istine, već njegov retorički pristup. Hobbesova znanost o retorici inicijalno se temeljila na traženju *summum bonum*, a u konačnici potpuno bazirala na mračnoj suprotnosti između prirodnog stanja i građanskog društva (Evrigenis, 2014: 241).

U Hobbesovim ranijim djelima, iracionalnost, koju generiraju jezične zlouporabe, opisana je kao djelovanje ljudi na način koji je suprotan njihovim najboljim interesima. Definicija iracionalnosti mnogo je složenija u *Levijatanu* negoli u ranijim djelima, te u završnoj fazi Hobbesove znanosti o politici uključuje problem koji proizlazi iz snažnog utjecaja praznovjerja. Portret čovjeka koji se izlaže u *Levijatanu* umnogome je prošireniji od ranijih analiza te uključuje egoistične, iracionalne osobe koje su neuke i sklone praznovjerju te slabom razumijevanju svijeta oko sebe (Johnston, 1986: 108). Snaga i bit *Levijatana* leži za Johnstona u želji da publika doživi kulturnu transformaciju u kojoj razum i znanje pobjeđuju neznanje i praznovjerje: „Tek kada ljudi postanu racionalni akteri kakvima su uvijek imali potencijal biti“ Hobbesova teorija ima potencijal postići svoju praktičnu realizaciju (Johnston, 1986: 128-129). Uključujući u *Levijatan* raspravu o magijskim aspektima teologije, Hobbes razotkriva praznovjerne elemente kršćanstva kako bi se oni jednom zauvijek izbacili iz kršćanske nauke. Osobe koje vjeruju u vječni život neće oklijevati u neposlušnosti spram vladara ako misle da će ih poslušnost spriječiti u postizanju vječnog života: „One koji vjeruju u vječne muke neće spriječiti prijetnja zemaljske smrti ako tu smrt smatraju korakom na putu svoga spasenja“ (Johnston, 1986: 149). Istovremeno, za suverenog vladara i građanski mir očitu prijetnju predstavljaju proroci i magovi, čiji je cilj ostvarivanje moći nad ljudima (Johnston, 1986: 153). Kako bi dokinuo ovakve utjecaje, izravni filozofski napad se ne čini kao najbolja solucija s obzirom na publiku kojoj se obraća, pa se kao alat koriste insinuacije nečasnih namjera i sugestije prevare koje se provlače kroz tekst od prvog spomena teme magije u *Levijatanu* (Johnston, 1986: 157-158). Hobbesova teza nije mogla zadržati pojam duše kao vječne supstance, već je ona odbačena u korist ideje da je duša, kao i cijeli svemir, materijalna, smrtna stvar. Ovakav fokus na ponovno utemeljenje osnovnih postavki kršćanstva pokušaj je preobrazbe čitatelja, odnosno cijeloga društva, u racionalna i predvidljiva bića kakva bi morali

biti prije nego što se njegova vizija političkog društva ostvari (Johnston, 1986: 184). Kulturna transformacija, kakvu je Hobbes priželjkivao, omogućila bi postavljanje temelja za novu vrstu zajednice. Ako slijedimo Johnstonovu logiku i vjerujemo da su „mišljenja istinski neposredni uzroci ljudskih postupaka“, snaga države u konačnici leži u mišljenjima i uvjerenjima njezinih članova. Upravo zato smatra Johnston kako *Levijatan* za zadaću ima postavljanje temelja tih mišljenja kao nužnih preduvjeta za realizaciju Hobbesove političke teorije (Johnston, 1986: 184).

Za Johnstona je možda najupečatljivija razlika između *Levijatana* i ostalih, ranijih verzija Hobbesove političke teorije, jezik kojim je ta teorija izražena. Za razliku od *The Elements of Law* i *De Cive* u kojima Hobbes svoju političku argumentaciju formulira u obliku logičke demonstracije, a izražava se suhoparnim diskursom znanosti umjesto korištenja sugestivnijeg i snažnijeg jezika retorike, jezik *Levijatana* je značajno energičniji, vizualniji i snažnije orijentiran na retoriku. Iako su metafore i usporedbe u stalnoj upotrebi, bilo bi pogrešno, prema Johnstonu, sugerirati da *Levijatan* nije djelo znanosti ili filozofije. Osim što se zaista može okarakterizirati kao iznimno filozofsko djelo, ono ide dalje od propozicijskih argumenata i logičke demonstracije kao što su to činila ranija djela. *Levijatan* je filozofska rasprava, intenzivno polemičko djelo s književnim kvalitetama, a dramatična promjena književne forme u cijelosti je povezana s važnim promjenama u sadržaju njegove političke teorije (Johnston, 1986: 67). Bitan temelj Hobbesove političke argumentacije, navodi Johnston, jest analiza ljudske prirode iz koje proizlazi zaključak koji kaže kako je „strah od smrti, vođen racionalnim znanjem o njezinim uzrocima, toliko moćan motiv da je u stanju navesti ljude da obuzdaju svoje druge strasti i podvrgnu se zajedničkom suverenu“ (Johnston, 1986: 68). Ova tvrdnja je proizašla iz modela ljudskog ponašanja koji je više ili manje jednak stvarnom ljudskom ponašanju. Iako je bio svjestan diskrepancija između opisanog modela ponašanja i stvarnih slučajeva, Hobbes tome ne pridaje toliko pozornosti u *The Elements of Law*, pripisujući ovu činjenicu zloupotrebi jezika. *Levijatan* se, ipak, mnogo više bavi ovom tematikom, odnosno Hobbes je u značajnijoj mjeri zabrinut za ljudsku prirodu koja perpetuira ovu dihotomiju, što ga je potaknulo da izgradi novi i kompliciraniji model čovjeka. Takav novi portret čovjeka natjerao je Hobbesa da ponovno ispita ciljeve vlastite političke filozofije – iako je *The Elements of Law* sadržavao očitu napetost između cilja postavljanja znanstvene demonstracije i političkog uvjeravanja, u *Levijatanu* je prisutno značajno priklanjanje ka političkim ciljevima kojima su podređeni znanstveni ciljevi. U konačnici, Hobbes je stava da je cilj političke filozofije promijeniti svijet, a ne samo objasniti ga (Johnston, 1986: 70). Važnost *Levijatana* tako u

mnogo manjoj mjeri proizlazi iz iskazivanja istinitosti njegovih političkih doktrina, a više iz utjerivanja istih tih doktrina u umove svojih čitatelja, izražavajući ih na način i jezikom koji bi kod njih ostavio dubok i trajan dojam.

Raia Prokhovnik u *Rhetoric and Philosophy in Hobbes' Leviathan* ističe kako postoji „značajno zajedničko tlo između retorike i filozofije“ (Prokhovnik, 1991: 10) budući da se bilo koji dio mišljenja može proučavati u smislu načina na koji pisac ili govornik koristi jezik da izrazi i organizira svoje misli. „Dovoljno je prepoznati“, nastavlja Prokhovnikova, „da se u filozofiji ne može pobjeći snazi riječi i da je metafora jedan od najčešćih načina na koji riječi odražavaju značenje mišljenja“ (Prokhovnik, 1991: 13). U 7. poglavlju nazvanom „Alegorija i filozofija *Levijatana*“, Prokhovnikova na primjeru alegorije Levijatana pokazuje Hobbesovo korištenje mehaničkih i organskih slika, pri čemu Levijatan, kao lik, dobiva svojstva i mehanizma i organizma istovremeno. Mehaničke se slike temelje na metafori pokreta motora kako bi opisao čovjekovo tijelo, dok se organske slike koriste kako bi se opisala država kao umjetni čovjek. Na ovaj način Hobbes elemente poput suvereniteta, sigurnosti naroda, pravde, zakona povezuje kako bi odgovarali dijelovima tijela kao što su duša, zglobovi, živci, pamćenje, razum i volja. Hobbes ističe da ove slike opisuju dijelove koji čine cjelinu: mehaničke slike naglašavaju davanje pokreta cijelom tijelu, dok organske opisuju „integriranu kompoziciju“ zajednice (Prokhovnik, 1991: 197).

ZAKLJUČAK

Kada razmatramo pitanje retorike u Hobbesovoj znanosti o politici suočavamo se s barem dva glavna zadatka. Prvi, koji se odnosi na identificiranje Hobbesova stajališta spram retorike u izabranim političkim djelima, naoko se može razmjerno jasno detektirati njihovim iščitavanjem. Unatoč tome, to je pitanje, kako je već utvrđeno, i dalje predmet mnogih diskusija među Hobbesovim interpretima. Drugi se, pak, zadatak odnosi na donošenje suda o tome koristi li sam Hobbes, te ako da, u kojoj mjeri i za koje ciljeve, retoričke jezične tehnike. Na potonje pitanje izazovno je ponuditi ikakav konačan odgovor, s obzirom na to da će svaka tvrdnja predstavljati tek interpretaciju temeljenu na odabranom dijelu složenog konteksta koji odlučimo uzeti u obzir. Ipak, intencija rada u konačnici nikada nije bila dati definitivan sud o Hobbesu kao retoričkom autoru, već u ograničenom opsegu, koliko ova vrsta rada dopušta, ponuditi različite interpretacije probranih autora.

Kao što je najavljeno u uvodu, pri proučavanju Hobbesove znanosti o politici znatan dio Hobbesovih interpretata kao ključan navodi „euklidski trenutak“, odnosno otkrivanje geometrijske metode kao prekretnicu u njegovom mišljenju i stvaralaštvu. Mjeru u kojoj se Hobbes oslanja na znanstvenu metodu koju odlučuje primijeniti pri kreiranju vlastite znanosti o politici, različiti autori sekundarne literature različito ocjenjuju, kako u pogledu intenziteta tako i u pogledu njegovih razloga. Je li Hobbes po pronalasku Euklidovih *Elemenata* zaista raskrstio sa svojim humanističkim učenjima i tradicijom može se samo nagađati. Kao što je navedeno, postoje tri glavne grupe tumača koje se bave ovim pitanjem, a čiji su zaključci različiti. Ono što je svakako jasno jest da kroz *The Elements of Law* prema *De Cive* i u konačnici *Levijatanu*, Hobbes ublažava svoj stav spram retorike i elokvencije. I dok ih u prvom djelu potpuno odbacuje, u *De Cive* ublažava svoje inicijalne iskaze tumačeći kako postoje dvije vrste elokvencije, od kojih je umijeće jedne logika a njezin cilj istina; dok je umijeće druge retorika, koja svoj cilj pronalazi u pobjedi. *Levijatan* čini se pruža konačnu fazu Hobbesova pomirenja s retorikom, budući da u njemu nalazimo kako se metode znanosti, ukoliko žele imati maksimalan utjecaj, moraju upotpuniti snagom elokvencije.

Po pitanju Hobbesova stava spram retorike, barem u odabranim djelima koja su predmet ove analize, smatram da posebnu pažnju treba usmjeriti na navedenu distinkciju između dvije vrste elokvencije koju navodi u *De Cive*, kao i na opći kontekst unutar kojega Hobbes uopće raspravlja kada se dotiče pitanja elokvencije i retorike. U kontekstu kulminacije engleskog građanskog rata te posljedičnog Hobbesova bijega u inozemstvo, može se zaključiti kako je

istinska svrha njegove političke teorije realizirati dugoročni mir posredstvom uspostave temelja za stabilan državni poredak. Na nekoliko mjesta u *The Elements of Law* i *De Cive* Hobbes vrlo eksplicitno izražava svoju averziju spram demokracije, ponajviše zbog načina deliberacije u smislu dugih i kićenih govora vještih i elokventnih govornika, koji manipuliraju ljudskim strastima. Osobnog sam mišljenja da Hobbes nema averziju spram retorike kao skupa specifičnih jezičnih tehnika, koliko strahuje od njezine snage kada se nalazi u „rukama“ vještih govornika i pisaca koji je ne koriste za ispravne političke ciljeve. Jasno je kako se pitanje retorike i elokventnog govora u svom pejorativnom smislu kontinuirano povezuje sa spomenutim demokratskim tipom države, te načinom deliberacije koji pogoduje vještim govornicima i autorima. Ono što je za Hobbesa, vjerujem, posebno problematično jest svrha te uporabe, a koja se gotovo uvijek veže za destabilizaciju poretka i uvođenje nemira i pobune, a u cilju osobnog probitka, ugleda i postizanja moći ili čak vlasti onoga koji je koristi.

Diferencijacija dviju vrsta elokvencije koju Hobbes iznosi u *De Cive* najavljuje tezu iznesenu u *Levijatanu* koja je u očima mnogih interpreata krucijalna, a koja se odnosi na njegov nalaz da će bez moćne rječitosti učinak razuma biti neznatan (Hobbes, 2004: 455). Moguće je kako ovdje Hobbes upravo misli na elokvenciju kojoj je izvor u logici, kako je najavljeno u *De Cive*, čime sada opravdava i vlastite prakse uvjeravanja čitatelja.

Ova nas argumentacija dovodi do sljedećeg zadatka, a taj je odgonetnuti koristi li sam Hobbes retoričke jezične tehnike, te na temelju toga dati iskaz o tome možemo li Hobbesa smatrati retoričkim autorom. Razvidno je na temelju dosadašnjih prikaza kako Hobbes itekako koristi retoričke jezične tehnike, posebice metaforu, kako bi jasnije uprizorio i dao težinu vlastitim argumentima. Također je jasno kako se takva uporaba retoričkih jezičnih tehnika postupno gradira od *Elements of Law* do *De Cive* i kulminira u *Levijatanu*. Ipak, Evrigenis, koji dosljedno upozorava na konzistentnost retoričkog karaktera čitavog Hobbesovog opusa, smatra da postoji retorički kontinuitet i to pokazuje na primjeru uprizorenja prirodnog stanja koje sadrži uvjerljive argumente za prihvaćanje poretka popraćene živopisnim slikama stanja neporetka.

Kakav god sud o Hobbesu kao retoričkom autoru donijeli, postavlja se pitanje na tragu Sackstederove analize – je li ikada moguće u potpunosti odvojiti govor i pisanje, čak i kada se radi o znanstvenim demonstracijama, od retoričkih sredstava? Smatram kako je odgovor na ovo pitanje negativan, no ne nužno i problematičan. Kako bismo pokušali odgovoriti na ovo pitanje, ali i donijeti približno konačan sud o Hobbesu kao retoričkom autoru, moramo se ponovno vratiti na Hobbesovu distinkciju između dvije vrste elokvencije, ali i njegovu intenciju pri pisanju djela o politici koja smo razmatrali. Jasno je kako svaki autor znanstvene teze vjeruje u

svoju teoriju i otkrića, i to nije ništa manje točno za Hobbesa, u što se možemo uvjeriti čitajući „Pismo posvete“ iz *Elements of Law* u kojem vlastitu teoriju proglašava kao „pravi i jedini temelj takve znanosti“ (Hobbes, 1928: 1). Ipak, njegova intencija pri stvaranju znanosti o politici nije (sasvim) sadržana u ostvarenju osobnog probitka i slave, koliko u istinskom stvaranju nečega što će donijeti mir, ili bar doprinijeti uspostavi mira. Iz takve namjere, možemo zaključiti, proizlaze političke teorije utemeljene na razumu koje nastoje svoje teze približiti čitateljima upotrebom onoga što Hobbes naziva prvom vrstom elokvencije. Elokvencije koja proizlazi iz promatranja i razumijevanja riječi u njihovom pravom značenju, koja se nikada ne odvaja od mudrosti, te čije je umijeće logika, a cilj istina.

LITERATURA

- Abbot, Don Paul (2014) „Eloquence is Power:“ Hobbes on the Use and Abuse of Rhetoric. *Rhetorica* XXXII(4): 386-411.
- Borot, Luc (2006) History in Hobbes's thought. U: Sorrell, Tom (ur) *The Cambridge Companion to Hobbes* (305-328). Cambridge University Press.
- Cvijanović, Hrvoje (2012) Konfliktne strasti: političko-transcendentni aspekti hobsovskog prirodnog stanja. *Politička misao*, 49(3): 205-222.
- Evrigenis, Ioannis D. (2014) *Images of Anarchy: The Rhetoric and Science in Hobbes's State of Nature*. New York: Cambridge University Press.
- Harwood, John T. (1986) *The Rhetorics of Thomas Hobbes and Bernard Lamy*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Hobbes, Thomas (1998) *On the Citizen*. Cambridge University Press
- Hobbes, Thomas (1928) *The Elements of Law Natural and Politic*. Cambridge University Press.
- Hobbes, Thomas (2004) *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Johnston, David (1986) *The Rhetoric of Leviathan*. New Jersey: Princeton University Press.
- Malcolm, Noel (2006) A summary biography of Hobbes. U: Sorrell, Tom (ur) *The Cambridge Companion to Hobbes* (13-44). Cambridge University Press.
- Prokhovnik, Raia (1991) *Rhetoric and Philosophy in Hobbes' Leviathan*. New York: Routledge.
- Raylor, Timothy (2018) *Philosophy, Rhetoric, and Thomas Hobbes*. Oxford University Press.
- Ribarević, Luka (2008) Polazište Hobbesove znanosti o politici. *Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju*, 5(1): 115-139.
- Sacksteder, William (1984) Hobbes: Philosophical and Rhetorical Artifice. *Philosophy & Rhetoric*, 17(1): 30-46.

Silver, Victoria (2006) Hobbes on rhetoric. U: Sorrell, Tom (ur) *The Cambridge Companion to Hobbes* (329-345). Cambridge University Press.

Skinner, Quentin (1996) *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*. New York: Cambridge University Press.

Sorell, Tom (1990) Hobbes's UnAristotelian Political Rhetoric. *Philosophy & Rhetoric*, 23(2): 96-108.

Matea Kogoj

RETORIKA U HOBBSOVOJ ZNANOSTI O POLITICI

Sažetak

U radu se tematizira pitanje stava Thomasa Hobbesa spram temeljnog obilježja humanizma – retorike, te potencijalna upotreba retoričkih jezičnih tehnika u djelima koja čine osnovu njegove znanosti o politici. U cilju uspostavljanja nove političke znanosti, Hobbes je tijekom 40-ih i ranih 50-ih godina 17. stoljeća objavio tri velika djela u sklopu svoje građanske filozofije – *The Elements of Law*, *De Cive* i *Levijatan*. Hobbesov snažan zaokret prema znanosti izazvan „euklidskim trenutkom“, predmet je brojnih diskusija među autorima interpretima, koji zauzimaju različita stajališta spram razloga, trajanja te vjerodostojnosti njegova obrata. Dok jedna skupina interpretata smatra kako je Hobbes oduvijek gajio odbojnost prema autoritetu grčkih i rimskih škola, druga skupina autora smatra kako je Hobbes istinski vjerovao u mogućnost stvaranja građanske znanosti, a njezinu istinitost i ispravnost planirao demonstrirati novo-stečenim metodama. Novije interpretacije Hobbesovo političko stvaralaštvo i njegov intelektualni razvoj objašnjavaju kao niz zaokreta, u kojima se humanist Hobbes po otkrivanju Euklida i njegove metode suprotstavlja retorici te obraća znanosti, kako bi se u konačnici pomirio sa spoznajom kako odvajanje elokvencije i razuma nije moguće. Kroz interpretacije Quentina Skinnera, Ioannisa Evrigenisa, Davida Johnstona i drugih tumača Hobbesova djela, rad prikazuje dominantne teze o Hobbesovom potencijalnom raskidu, odnosno pomirenju s tradicijom renesansnog humanizma, u čijem se središtu nalazi retorika.

Ključne riječi: retorika, Hobbes, Znanost o Politici, *The Elements of Law*, *De Cive*, *Levijatan*.

Matea Kogoj

RHETORIC IN HOBBS'S SCIENCE OF POLITICS

Summary

This work examines the issue of Thomas Hobbes's attitude towards the fundamental characteristic of humanism – rhetoric, and the potential use of rhetorical language techniques in the works that form the basis of his science of politics. In order to establish a new political science, Hobbes published three great works in the 40s and early 50s of the 17th century as part of his civil philosophy – *The Elements of Law*, *De Cive* and *Leviathan*. Hobbes's strong turn towards science caused by the "Euclidean moment" is the subject of numerous discussions among authors and interpreters, who take different positions regarding the reasons, duration and credibility of his turn. While one group of interpreters believes that Hobbes has always had an aversion to the authority of the Greek and Roman schools, another group of authors believes that Hobbes truly believed in the possibility of creating civil science, and planned to demonstrate its truth and correctness with newly acquired methods. Newer interpretations of Hobbes's political creativity and his intellectual development explain it as a series of turns, in which the humanist Hobbes, after discovering Euclid and his method, opposes rhetoric and turns to science, in order to ultimately come to terms with the realization that the separation of eloquence and reason is not possible. Through the interpretations of Quentin Skinner, Ioannis Evrigenis, David Johnston and other interpreters of Hobbes's work, this work presents the dominant theses about Hobbes's potential break, that is, reconciliation with the tradition of Renaissance humanism, at the center of which is rhetoric.

Keywords: rhetoric, Hobbes, Science of Politics, The Elements of Law, De Cive, Leviathan.